

کارآفرینی و نقش آن در توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: استان ایلام)

سیدامیرمحمدعلوی زاده^۱

چکیده

یکی از ابزارهای مهم برای برنامه‌ریزی و رسیدن به توسعه جوامع روستایی، کارآفرینی است. امروزه با توجه به مشکلات موجود در این جوامع، توجه و تأکید بر کارآفرینی روستایی، اهمیت زیادی دارد؛ زیرا کارآفرینی می‌تواند با خلق فرصت‌های جدید اشتغال و درآمد، نقش مؤثری در بهبود وضع اقتصادی و معیشتی روستاها داشته باشد. این مقاله با هدف بررسی عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی و نقش آن در توسعه پایدار روستاهای استان ایلام نوشته شد. روش انجام تحقیق نیز توصیفی - تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات آن، کتابخانه‌ای و میدانی بود. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات هم از آزمون T تک‌نمونه‌ای با تحلیل مؤلفه‌های اصلی استفاده شد. جامعه آماری تحقیق، کارآفرینان برتر روستایی استان ایلام و تعداد معرفی شده از سوی استانداری ایلام، ۵۰ کارآفرین بود که با توجه به تعداد کل، همگی برای تکمیل پرسشنامه انتخاب شدند. برای سنجش روایی پرسشنامه تنظیم شده نیز از تکنیک روایی محتوایی و صوری با قضاوت متخصصان (اساتید دانشگاه) درباره سؤال‌های تحقیق، استفاده گردید. پایایی ابزار سنجش تحقیق نیز با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ، مشخص شد که برای همه ابعاد مورد بررسی، بالای ۰/۷۵ می‌باشد و نشان‌دهنده قابلیت مطلوب پرسشنامه است. نتایج به دست آمده نشان داد که از بین عوامل مؤثر بر کارآفرینی، عامل اقتصادی، اثرگذارترین عامل در محدوده مورد مطالعه است. در بعد اقتصادی، شاخص تسهیلات بانکی با میانگین ۳/۶۴، بالاترین رتبه را به خود اختصاص داد؛ همچنین نتایج نشان داد که کارآفرینی روستایی، یکی از زمینه‌های مناسب برای ایجاد اشتغال در بخش‌های کشاورزی و غیرکشاورزی و یکی از عوامل مهم در دستیابی روستاها به توسعه پایدار است.

واژگان کلیدی: کارآفرینی، توسعه پایدار، روستا، استان ایلام.

مقدمه و بیان مسئله

روستا کهن ترین شکل سکونتگاه‌های بشری و روستانشینی یکی از قدیمی ترین شیوه‌های زندگی بشری است. روستاها از گذشته به عنوان اجتماعات پایه، نقش اساسی در شکوفایی جوامع و تمدن‌ها داشته‌اند و با توجه به نقش‌های متعددی که در فرایند توسعه ملی، به ویژه در زمینه تأمین غذایی بر عهده دارند، رشد و توسعه آنها، اهمیت و ضرورت زیادی دارد (حسینی، ۱۳۹۰: ۶۳). «نقش و جایگاه روستاها در فرایند توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی و پیامدهای توسعه نیافتگی این مناطق، همچون: فقر گسترده، نابرابری فزاینده، رشد سریع جمعیت، بیکاری، مهاجرت و حاشیه‌نشینی شهری، موجب توجه به توسعه روستایی و حتی تقدم آن بر توسعه شهری شده است» (مقیمی، ۱۳۸۳: ۶۵).

یکی از مشکلات اساسی کشور ما در سال‌های اخیر، عقب ماندگی روستاها و مهاجرت روستاییان به نواحی شهری بوده است که عامل اصلی آن، مسائل اقتصادی، بخصوص دسترسی به اشتغال می‌باشد. این امر مشکلات بسیار زیادی مانند حاشیه‌نشینی، کاهش کیفیت زندگی، کمبود اشتغال و افزایش جرم و جنایت را در شهرها به همراه داشته است؛ از سوی دیگر، کاهش رشد بخش کشاورزی در نواحی روستایی و کاهش ۲۳/۴ درصدی اشتغال، این واقعیت را نشان می‌دهد که در آینده، توسعه کشاورزی به تنهایی نمی‌تواند رشد اقتصادی را در روستاهای کشور تضمین کند و فقر را ریشه کن سازد؛ بنابراین توجه به سایر بخش‌ها نیز در کنار بخش کشاورزی ضرورت دارد (نجفی کانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۷)؛ برای این اساس، یکی از عوامل مؤثر در توسعه روستایی، کارآفرینی است؛ زیرا کارآفرینی می‌تواند با خلق فرصت‌های اشتغال و درآمد، نقش مؤثری در بهبود وضع اقتصادی و معیشتی روستاها داشته باشد؛ به همین دلیل، سنجش میزان کارآفرینی روستاییان و تلاش برای توسعه و تقویت کارآفرینی در فرایند توسعه روستایی از طریق فراهم کردن زمینه‌های اولیه آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (طوسی و همکاران، ۱۳۹۳: ۹). روستاها در عصر حاضر با تحولات و دگرگونی‌های گسترده‌ای روبه‌رو هستند؛ از این رو، لازمه تضمین و تداوم حیات و بقای آنها، یافتن راه‌حل و روش‌های جدید برای مقابله با مشکلات است و برای آنکه بتوانیم در حفظ منابع و پتانسیل‌های طبیعی و حراست از آنها برای نسل آینده بشر، موفق و کارا عمل کنیم بایستی از ایده‌ها و راهکارهای کارآفرینانه کمک بگیریم (پور کریمی و صبوری، ۱۳۹۰: ۱۲). امروزه در اکثر کشورها توجه خاصی به کارآفرینی و کارآفرینان می‌شود و تقویت کارآفرینی و ایجاد بستر مناسب برای توسعه آن از ابزارهای پیشرفت اقتصادی کشورها، به ویژه کشورهای در حال توسعه به شمار می‌آید؛ زیرا فعالیت کارآفرینی با اثربخشی بالا به توسعه اقتصادی (ایجاد اشتغال، نوآوری در فعالیت‌ها و رقابت‌پذیری) منجر می‌شود (نجفی کانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۷). امروزه صاحب‌نظران بین‌المللی بر این اعتقاد هستند که جدا از سیاست‌ها و راهبردهای کلان توسعه اقتصادی - که بسیار هم مهم هستند - باید به

طور ویژه و مشخص به توسعه روستاها و ریشه‌کنی فقر گسترده‌ای که بر آنها حاکم است، پرداخته شود. اگرچه بسیاری از کشورها از جمله ایران، برنامه‌های گسترده و پرهزینه‌ای را برای بهبود این نوع زیرساخت‌ها داشته‌اند؛ اما مشاهدات، نشانگر آن است که این امر، به تنهایی نتوانسته است معضلات زندگی روستایی را حل کند، آنان را از فقر برهاند و سیل مهاجرت از روستاها به شهر را کاهش دهد. پژوهش‌های مختلف نیز نشان داده است که از جمله مهمترین اهداف توسعه اقتصادی، چه در شهر و چه در روستا، ایجاد اشتغال و مهمترین ساز و کار آن، کارآفرینی است. کارآفرینی باعث کاهش بیکاری و افزایش بهره‌وری افراد و منابع و در نتیجه، افزایش درآمد مردم جامعه می‌شود و هرچند تنها راهکار اشتغال‌زایی و افزایش درآمد برای مردم روستایی نیست؛ اما قطعاً بهترین و بهره‌ورترین نوع آن است (قمبرعلی و زرافشانی، ۱۳۸۷: ۱۳۱). کارآفرینی روستایی، راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی در جهت کاهش شکاف شهر-روستا و ایجاد فرصت‌های برابر اقتصادی، اجتماعی، نهادی و ... می‌باشد و ابزاری مهم برای رسیدن به توسعه پایدار است (فراهانی و حاجی‌حسینی، ۱۴: ۱۳۹۲).

استان ایلام با مساحتی در حدود ۲۰ هزار و ۱۳۳ کیلومتر مربع، در حدود ۱/۴ درصد از مساحت کل کشور را شامل می‌شود. جمعیت این استان در سال ۱۳۹۵، تقریباً ۵۸۰ هزار و ۱۵۸ نفر بوده است که در ۱۰ شهرستان، ۲۶ بخش، ۴۹ دهستان، ۲۵ شهر و ۱۰۷۲ آبادی ساکن بوده‌اند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵: ۵). جمعیت ساکن در نقاط روستایی استان ایلام نیز در همین سال، ۱۸۴ هزار و ۴۴۴ نفر بوده است. نرخ رشد سالانه استان بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ در حدود ۰/۸ درصد بوده که در مقایسه با میانگین کشوری (۱/۲۴ درصد) رشد بسیار کمتری داشته است؛ به بیان دیگر، مهاجرت جمعیت در این استان، شدت بیشتری دارد (همان: ۱۳). هرچند کارآفرینی نقش مهمی در توسعه اقتصادی دارد و استان ایلام به دلیل برخورداری از منابع طبیعی فراوانی چون: زمین‌های حاصلخیز کشاورزی، صنایع دستی و ظرفیت گردشگری مناسب می‌تواند شرایط مناسبی برای توسعه کارآفرینی در سطح محلی و منطقه‌ای داشته باشد؛ اما متأسفانه این مسئله تا به امروز کمتر مورد توجه قرار گرفته و همین امر باعث بروز مشکلاتی مانند بیکاری و کمبود اشتغال برای جمعیت جوان منطقه شده است؛ بنابراین، تحقیق حاضر به دنبال پاسخگویی به سؤالات زیر است:

۱. آیا کارآفرینی می‌تواند به عنوان یک استراتژی و راهبرد برای توسعه پایدار روستایی مطرح شود؟
۲. کدامیک از عوامل مؤثر بر کارآفرینی تأثیر بیشتری بر موفقیت کارآفرینان در نواحی روستایی استان ایلام دارد؟

فرضیات زیر در تناظر با پرسش‌های بالا، مطرح می‌شود و در فرایند تحقیق، سنجیده خواهند شد:

۱. کارآفرینی با بهره‌گیری از ابزارهای خود می‌تواند در دستیابی به توسعه پایدار روستایی مؤثر واقع شود.
۲. از بین عوامل مختلف کارآفرینی، عامل اقتصادی، در موفقیت کارآفرینان روستایی، بیشترین نقش را دارد.

ادبیات موضوع

کارآفرینی از ابتدای خلقت بشر و همراه با او در تمام شئون مختلف زندگی، حضور داشته و مبنای تمامی تحولات و پیشرفت‌های بشری بوده و تعریف‌های زیاد و متنوعی از آن شده است (صمدآقایی، ۱۳۸۳: ۵۷) که در ادامه به چند مورد از این تعاریف اشاره می‌شود.

«کارآفرینی، بر اساس تعاریف کمیسیون اروپا، توانایی فرد در انتقال یک ایده کسب و کار به فعالیت اقتصادی مؤثر می‌باشد. این فرایند، حامی خلاقیت، ابتکار، نوآوری و ریسک‌پذیری است. قابلیت‌های وابسته به آن نیز به فعالیت‌های همراه با دانش در این حوزه اشاره دارد؛ بنابراین و به طور کلی، کارآفرینی باید حالتی ذهنی در نظر گرفته شود که ارائه‌گر مبنایی برای فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی فرد است» (کمیسیون اروپایی، ۲۰۱۰: ۱۲). «واژه کارآفرینی، تاریخ‌پروری دارد. ابتدا اقتصاددانان به این مفهوم توجه کردند؛ سپس به حوزه مدیریت راه یافت» (صمدآقایی، ۱۳۸۶: ۷۳). «در قرن بیستم میلادی، ژوزف شومپتر، کارآفرین را نیروی محرک و موتور توسعه اقتصادی و کارآفرینی را اصلاح و تغییر الگوی تولید دانست. به زعم وی، ویژگی کارآفرین، انجام کارهای جدید یا ابداع روش‌های نوین در انجام کارهای جاری است» (احمدپور داریانی، ۱۳۸۴: ۱۷)؛ به طور کلی، واژه کارآفرینی از کلمه فرانسوی *Entrepreneur* به معنای «متعهد شدن» گرفته شده است. طبق واژه‌نامه دانشگاهی ویستر، کارآفرین، کسی است که متعهد می‌شود مخاطرات یک فعالیت اقتصادی را سازمان‌دهی، اداره و تقبل کند (همان: ۱۸)؛ همچنین کارآفرینی، تلفیق تفکر و اقدام است که ذهن افراد را به خود مشغول می‌کند و بر اساس آن، گرایشی در نگرش و رهبری متعادل به خلق ارزش‌ها به وجود می‌آید (مقیم، ۱۳۸۳: ۷۷)؛ به عبارت دیگر، کارآفرینی یعنی تمایل به اعمال ریسک‌های حساب‌شده، هم در زمینه شغلی و هم در زمینه مالی؛ سپس انجام هر کاری که برای ایجاد مزیت و امتیاز ممکن است (رضوانی و نجارزاده، ۱۳۸۷: ۶۱). «در عصر حاضر که عصر دانایی و خلاقیت و تلفیق اندیشه‌ها و ابتکارات است، توجه به کارآفرینی در پیشرفت کشورها و توسعه پایدار بسیار اهمیت دارد. کارآفرینی از منابع مهم و پایان‌ناپذیر جوامع بشری است که با توان و خلاقیت انسان‌ها در ارتباط است. اقتصاددانان آن را مهمترین عامل توسعه اقتصادی روستاها و سیاستمداران، آن را راهبردی کلیدی برای جلوگیری از اغتشاش و ناآرامی در روستاها می‌دانند. کشاورزان و روستاییان نیز آن را ابزاری برای بهبود درآمد خویش و زنان، آن را امکانی برای اشتغال در مجاورت محل سکونت خود به شمار می‌آورند که می‌تواند خودکفایی، استقلال و کاهش نیازهای اجتماعی آنان را در پی داشته باشد» (لوخانن، ۲۰۰۳: ۵۶). «کارآفرینان، تغییر را به عنوان یک پدیده معمولی می‌نگرند، همیشه در جستجوی آن هستند، به آن واکنش نشان می‌دهند و از آن به عنوان یک فرصت استفاده می‌کنند» (دانفی، ۱۹۹۴: ۷۶). آنها «نقش مهمی در چرخه توسعه اقتصادی پایدار دارند و منشأ تحولات بزرگ در زمینه‌های صنعتی، تولیدی و خدماتی در سطح سازمان‌ها به شمار می‌روند» (دوان، ۲۰۰۰: ۴۳). کارآفرینی را می‌توان فرایندی پویا

نامید که شامل آرمان، تحول، دگرگونی و خلاقیت است. این فرایند به راه‌حل‌های کاربردی و استفاده از نیرو و انگیزه افراد در جهت خلق و اجرای ایده‌های نو احتیاج دارد. از دیدگاه لرد کیانیدزه، توسعه کارآفرینی به عوامل فرهنگی - اجتماعی، محیطی، زیرساختی، اقتصادی و نهادی‌ای بستگی دارد که در ادامه به آنها اشاره می‌شود. عوامل فرهنگی - اجتماعی: از مهمترین عوامل مؤثر بر کارآفرینی در هر جامعه، فرهنگ حاکم بر آن جامعه است؛ فرهنگی که برای افراد کارآفرین، ارزش قائل است و افراد بیشتری را به کارآفرینی تشویق می‌کند. رابطه‌ای قوی بین فرهنگ مردم و تمایل به کارآفرینی وجود دارد؛ بنابراین دولت‌ها با تدوین سیاست‌هایی که مشوق رفتار کارآفرینانه است می‌توانند فرهنگ کارآفرینی را تقویت کنند (فراهانی و حاجی حسینی، ۱۳۹۲: ۷۱۶).

عوامل اقتصادی: کمبود سرمایه در مناطق روستایی که ناشی از پایین بودن سطح درآمد و در نتیجه، اندک بودن پس‌انداز خانوارهاست، یکی از چالش‌های توسعه در چنین مناطقی قلمداد می‌شود. تلاش مردم مناطق روستایی برای دستیابی به پایداری اقتصادی می‌تواند با وجود کارآفرینان محلی افزایش یابد؛ زیرا تمرکز بر منابع اقتصادی محلی از طریق توسعه کارآفرینی محلی یکی از شیوه‌های توسعه اقتصادی این مناطق است (نجفی کانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۷). عوامل محیطی: این عوامل به صورت زیرساخت‌های محیطی، درجه آشنفنگی محیطی و تجربیات محیطی و شخصی افراد جامعه در کارآفرینی نقش دارند (رضوانی و نجارزاده، ۱۳۸۷: ۱۶۱).

ضرورت کارآفرینی و نقش آن در مناطق روستایی

کارآفرینی یکی از عوامل مؤثر در توسعه روستایی است؛ زیرا می‌تواند با خلق فرصت‌های جدید اشتغال و کسب درآمد، نقش مؤثری در بهبود وضع اقتصادی و معیشتی روستاها داشته باشد؛ بنابراین، سنجش میزان کارآفرینی روستاییان و تلاش برای توسعه و تقویت آن در فرایند توسعه روستایی از طریق فراهم کردن زمینه‌های اولیه آن، اهمیت ویژه‌ای دارد. نواحی روستایی به دلیل شرایط خاص اکولوژیکی و اقتصادی - اجتماعی با مسائل و مشکلات متعدد و متنوعی مواجه هستند که فقر و محرومیت از مهمترین آنهاست (رضوانی و رضوانی، ۱۳۸۷: ۱۶۱). به نظر ریگان (۲۰۰۲: ۲۳) «کارآفرینی روستایی، فراهم کننده زمینه اشتغال، افزایش درآمد و تولید ثروت، بهبوددهنده کیفیت زندگی و کمک کننده به افراد محلی برای مشارکت در اقتصاد است». هریوت (۲۰۰۲: ۱۹) با در نظر گرفتن کارآفرینی به عنوان الگوی توسعه اقتصادی، توسعه روستایی را فرایند تشویق، کمک و مساعدت مدیریتی و تکنیکی کارآفرینان روستایی، حمل و نقل و خدمات ارتباطی و اطلاعاتی روستایی، مدیریت منابع طبیعی و مانند اینها تعریف می‌کند؛ بنابراین توسعه کارآفرینی روستایی، پتانسیلی برای تنوع‌بخشی و افزایش تولیدات کشاورزی و غیر کشاورزی روستاییان و به تبع آن، افزایش درآمد است و فرصت‌های مناسبی را برای

کاهش ریسک معیشتی و افزایش امنیت غذایی پایدار در مناطق روستایی فراهم می‌کند و می‌تواند یکی از زمینه‌های مناسب برای ایجاد اشتغال در بخش‌های کشاورزی و غیرکشاورزی باشد. دابسون و همکاران، (۲۰۰۳: ۱۱) در مطالعه‌ای با عنوان «طراحی فعالیت‌های کارآفرینی و جمع‌آوری اطلاعات درباره‌ی سازمان‌ها، برنامه‌ها و فعالیت‌های حمایت‌کننده از کارآفرینی در مناطق روستایی»، به این نتیجه رسیدند که چهار عامل اصلی و لازم برای حیات بخشی به روح کارآفرینی در مناطق روستایی، عبارتند از: ایجاد فعالیت متناسب با نیازهای شناسایی شده‌ی جامعه محلی، تولیدات کافی متناسب با مقیاس، منابع و مهارت‌های محلی متمرکز بر کارآفرینی و یادگیری مداوم از طریق تغییر آموزه‌های قبلی؛ بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که «کارآفرینی روستایی، راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی در جهت کاهش شکاف شهر و روستا، ایجاد فرصت‌های برابر اقتصادی، اجتماعی، محیطی و نهادی می‌باشد و ابزاری مهم برای رسیدن به توسعه پایدار است» (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۸۷: ۵۴).

پیشینه تحقیق

هرچند انجام فعالیت‌های کارآفرینانه از ابتدای خلقت به طور سنتی و تجربی در جوامع مختلف وجود داشته؛ ولی پرداختن به آن با لحاظ چارچوب‌های علمی و مبتنی بر الگوهای روش‌شناختی در چند دهه اخیر مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. «سیر تکامل فعالان اقتصادی یا کارآفرینان نشان می‌دهد که کارآفرینی در نظریه‌های اقتصادی، تبلور یافته و به عنوان عامل اصلی ایجاد ثروت یا موجد ارزش اقتصادی شناخته شده و از قرن پانزدهم تا کنون در کانون بحث مکاتب مختلف اقتصادی قرار داشته است؛ اما سابقه مفهوم کارآفرینی در دانش امروزی به دوست سال پیش برمی‌گردد. اولین کسی که این مسئله را مطرح کرد فردی به نام «کانتیلون» بود. این واژه، دستخوش تعاریف جدید شده است و ترجمه آن در ایران به معنای کسی است که زیر بار تعهد می‌رود (بوذرجمهری و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۵۲).

جدول شماره (۱). خلاصه‌ای از مطالعات انجام شده در زمینه کارآفرینی روستایی

محقق	سال	موضوع	نتایج
جانت و همکاران	۲۰۱۰	نقش کارآفرینی اجتماعی در میان کشاورزان (مطالعه موردی: کشاورزان کنیایی)	کارآفرینی و موفقیت در آن، تا حدودی با خود فرد و نهاد رهبری مرتبط است. آشنایی با فرهنگ و یادگیری گروهی نیز از جمله موفقیت‌های برنامه توسعه کارآفرینی بوده است.
رضوانی و نجارزاده	۱۳۸۷	بررسی و تحلیل زمینه‌های کارآفرینی روستاییان در فرایند توسعه نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان برآن جنوبی استان اصفهان)	آموزش کارآفرینی و آماده‌سازی محیط اجتماعی و اقتصادی روستاها برای جذب نیروی انسانی جوان، متخصص و ماهر به نواحی روستایی و فعالیت‌های کشاورزی می‌تواند به عنوان راهکار اصلی در ایجاد و تقویت کارآفرینی این نواحی در راستای توسعه پایدار بسیار مؤثر باشد.
فراهانی و همکاران	۱۳۹۰	نقش کارآفرینی در توسعه پایدار روستایی	از راهکارهای مهم توسعه و توسعه پایدار روستایی، ایجاد اشتغال و مهمترین ابزار آن، کارآفرینی است که باعث افزایش بهره‌وری افراد و منابع و در نتیجه، افزایش درآمد مردم می‌شود.
فرجی سبکبار و همکاران	۱۳۹۰	اولویت‌بندی توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی با استفاده از تکنیک پرومتری (مطالعه موردی: دهستان حومه بخش مرکزی استان خدابنده استان زنجان)	کارآفرینی روستایی، راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی با هدف کاهش شکاف بین شهر و روستاست.
مطیعی لنگرودی و همکاران	۱۳۹۱	عوامل مؤثر بر توانمندسازی روستاییان در توسعه کارآفرینی (مطالعه موردی: بخش‌های زند و سامن استان ملایر)	وجود عوامل فردی و محیطی در افزایش توانمندسازی روستاییان برای ایجاد و توسعه کسب و کار تأثیر دارد.
فراهانی و همکاران	۱۳۹۳	عوامل اثرگذار بر رشد کارآفرینی در نواحی روستایی (مورد مطالعه: دهستان جابر انصار در شهرستان آبدانان)	عوامل زیرساختی و اجتماعی، اثرگذارترین عوامل در ایجاد کارآفرینی و اشتغال در محدوده مورد مطالعه هستند.
بوذرجمهری و همکاران	۱۳۹۳	بررسی عوامل مؤثر بر رشد کارآفرینی در تقویت جوامع روستایی در راستای توسعه پایدار	کارآفرینی از یک سو، سبب افزایش تولیدات کشاورزی، نوسازی جامعه روستایی، اشتغال‌زایی در بخش کشاورزی و تأمین امکانات اولیه از جمله: غذا، مسکن و ... شده و از سوی دیگر، زمینه را برای سرمایه‌گذاری مؤسسات مالی در جهت ارتقا و بهبود کیفیت زندگی روستاییان، ارائه خدمات مشاوره و برگزاری دوره‌های آموزشی برای راهاندازی کسب و کارهای غیرکشاورزی، فراهم کرده است.

بر اساس جدول بالا می‌توان گفت که اغلب محققان، کارآفرینی روستایی را یکی از مهمترین ابزارهای لازم جهت برطرف نمودن چالش‌های موجود در عرصه‌های روستایی دانسته و در این راستا اولویت‌های لازم را تعیین نموده‌اند.

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از نوع کاربردی است و از شیوه توصیفی - تحلیلی برای بررسی پارامترهای مورد بررسی و از شیوه‌های کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی برای گردآوری داده‌ها استفاده کرده است؛ چنانکه گردآوری مبانی نظری، به صورت اسنادی بوده و داده‌ها از طریق مطالعات میدانی و تکمیل پرسشنامه جمع‌آوری شده است. این تحقیق به لحاظ توصیف و ویژگی‌های جامعه مورد مطالعه و فرایند توسعه کارآفرینی، از نوع توصیفی و به دلیل بررسی ارتباط متغیرهای توسعه و توسعه پایدار در ابعاد فردی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، نهادی و سازمانی با توسعه کارآفرینی، از نوع تحلیلی می‌باشد. جامعه آماری تحقیق را کارآفرینان روستایی استان ایلام تشکیل دادند که ۵۰ نفر از آنان به عنوان کارآفرین انتخاب شد. با توجه به سؤالات تحقیق و ویژگی‌های افراد کارآفرین، پرسشنامه‌ای در قالب ۵۰ گویه، تنظیم و توسط ۵۰ کارآفرین به عنوان نمونه تکمیل گردید. برای سنجش روایی پرسشنامه تنظیم شده نیز از روش و تکنیک روایی محتوایی و صوری با قضاوت متخصصان (اساتید دانشگاه) درباره سؤالات تحقیق استفاده شد. پایایی ابزار سنجش تحقیق نیز با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ صورت گرفت که نشان‌دهنده قابلیت مطلوب پرسشنامه است (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲). میزان آلفای کرونباخ ابعاد مورد بررسی در پرسشنامه

ردیف	ابعاد	میزان آلفای کرونباخ
۱	ویژگی‌های فردی	۰/۷۰
۲	نهادی و زیرساختی	۰/۷۵
۳	فرهنگی - اجتماعی	۰/۷۰
۴	اقتصادی	۰/۷۱

منبع: نویسندگان (۱۳۹۵)

با توجه به جدول شماره ۲، چون مقدار آلفا از سطح ۰/۷۰ بالاتر است، نشان می‌دهد که گویه‌های ابزار تحقیق، همبستگی درونی بالایی دارند و ابزار تحقیق از پایایی مناسبی برخوردار است. داده‌های جمع‌آوری شده نیز با استفاده از نرم‌افزار SPSS و روش T تک‌نمونه‌ای، پردازش شدند.

جدول شماره (۳). شاخص‌های تحقیق

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها و معرف‌ها
پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های گسترش کارآفرینی و اشتغال روستایی	اقتصادی استفاده از تسهیلات و وام‌های اعتباری برای کسب و کارهای جدید، وجود منابع لازم برای انجام فعالیت‌ها و کسب و کار، وجود شبکه تولیدی محلی در سطح روستا، اعطای تسهیلات ویژه و بلاعوض برای فعالان مناطق محروم، دسترسی به بازار مناسب برای عرضه تولیدات محلی و بومی به مصرف‌کنندگان، دسترسی به سرمایه‌های موجود، دسترسی به عوامل تولید (زمین، نیروی انسانی، سرمایه)
	اجتماعی - فرهنگی مشارکت در شناسایی افراد خلاق و نوآور، مشارکت در تصمیم‌گیری و اجرای فعالیت‌های مختلف در روستا، مشارکت زنان و دختران روستایی در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی، تمایل به مشارکت جهت سرمایه‌گذاری در کسب و کارهای جدید، برگزاری کلاس‌های آموزشی و مشاوره‌ای در زمینه کسب و کارهای خانگی، تمایل به به‌کارگیری افراد متخصص در زمینه کسب و کارهای جدید، فعالیت دهیاری و شورای اسلامی روستا در جهت ایجاد و گسترش کارآفرینی، آشنایی با زمینه‌های کسب و کارهای جدید
	زیرساختی وجود زیرساخت‌های عمومی مناسب در روستا همچون: آب و برق و گاز، وجود زیرساخت‌های فیزیکی مناسب همچون جاده و راه‌های ارتباطی روستایی، امکان استفاده از زیرساخت‌های ارتباطی مخابرات و پست بانک، وجود وسیله نقلیه برای حمل کالا به بازار و مراکز فروش، وجود نیروی انسانی ماهر، باسواد و باتجربه برای شروع کسب و کارهای جدید در روستا، توزیع بهینه منابع در سطح دهستان، توزیع بهینه خدمات دولتی در سطح روستا
	فردی آمادگی برای مواجهه با چالش‌ها و سختی‌ها، ترجیح روش‌های نو به روش‌های سنتی، تمایل به ریسک‌های حساب‌شده، ترس نداشتن از ابتکار و پیشگام بودن، لذت بردن از ریسک مالی و شخصی، همواره به فکر شروع کارهای جدید بودن، داشتن ایده‌های جدید و متنوع، نداشتن استرس در موقعیت‌های سخت، داشتن انگیزه تغییر در کیفیت زندگی

ویژگی‌های عمومی پاسخگویان

میانگین سنی جامعه نمونه ۵۱ سال، با حداقل ۲۰ و حداکثر ۶۰ سال می‌باشد. ۸۵/۷ درصد از پاسخگویان، مرد و ۱۴/۳ درصد از آنان، زن می‌باشند. از نظر میزان تحصیلات نیز ۴ درصد از آنها بیسواد هستند و به ترتیب، بالاترین سطح تحصیلات آنها مربوط به گروه «زیر دیپلم»، «لیسانس و بالاتر» و «دیپلم و فوق دیپلم» است (جدول شماره ۶). از نظر وضعیت شغلی هم کارآفرینان، شغل‌های متفاوتی داشتند که در اینجا به چند مورد از آنها اشاره می‌شود: کوره‌دار (۴ نفر)، کارگاه تولید ورمی کمپوست (۳ نفر)، پرورش شترمرغ، مرغداری و جوجه‌کشی (۵ نفر)، گاوداری (۲ نفر)، گلخانه (۲ نفر)، تولیدی شیرینی و

سوهان (۳ نفر)، کارگاه شن شویی (۲ نفر)، تولیدی چرخ خیاطی (۲ نفر) و ...

جدول شماره (۶). سطح تحصیلات کارآفرینان

سطح تحصیلات	فراوانی	درصد
بیسواد	۲	۴٪
زیر دیپلم	۱۶	۳۲٪
دیپلم	۹	۱۸٪
فوق دیپلم	۸	۱۶٪
لیسانس و بالاتر	۱۵	۳۰٪
مجموع	۵۰	۱۰۰٪

منبع: نویسندگان (۱۳۹۵)

بعد فردی

بعد فردی، ۱۵ شاخص دارد که از نظر پاسخگویان، شاخص های «اگر ایده خوبی در زمینه شغلی داشته باشم، حاضرم کار و شغل خود را رها کنم»، «پذیرش ریسک بالا» و «شکست، پلی به سوی پیروزی» به ترتیب با میانگین وزنی ۲/۹، ۲/۳ و ۲/۲۴، رتبه های اول تا سوم و شاخص های «موفق شدن، حاصل خطرپذیری و زحمت کشیدن» و «اشتیاق زیاد به انجام کارهای بزرگ» به ترتیب با میانگین ۱/۴۸ و ۱/۵۴، کمترین امتیاز را کسب کرده اند. در تشریح و توضیح شاخص های فردی می توان گفت که ویژگی های فردی، سرمایه اصلی کارآفرینان می باشند؛ چنانکه افراد، همواره به دنبال استفاده از فرصت های پیرامون خود هستند تا چیز جدیدی را خلق کنند یا در آن تغییراتی ایجاد نمایند و تهدیدها را به فرصت تبدیل کنند و به نفع خود و جامعه از آن استفاده نمایند. کارآفرینان، شکست را فرصتی مناسب برای کسب پیروزی و تبصره های طلایی می دانند که می تواند در تحقق تمامی اهداف و آرزوهایشان راهگشا باشد.

جدول شماره (۷). میانگین و انحراف معیار شاخص‌های فردی

ردیف	شاخص‌های فردی	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات	رتبه
۱	ریسک کردن برای وضعیت بهتر	۱/۸۸	٪۸۷۲	٪۴۶	۱۱
۲	ریسک‌پذیری مداوم	۱/۹۸	٪۸۲۰	٪۴۱	۷
۳	ریسک کردن در کارهای اقتصادی	۲/۰۶	٪۹۳۵	٪۴۵	۱۰
۴	شکست، پلی به سوی پیروزی	۲/۲۴	۱/۱۵۳	٪۵۵	۱۵
۵	ایده خوبی در زمینه شغلی و رها کردن کارم	۲/۹	۱/۲۱۶	٪۴۱	۶
۶	پذیرش ریسک بالا	۲/۳	۱/۰۷۴	٪۴۶	۱۲
۷	موفق شدن، حاصل خطرپذیری و زحمت کشیدن	۱/۴۸	٪۶۴۶	٪۴۳	۸
۸	روش‌های جدید در کسب و کارها	۱/۵۶	٪۵۴۱	٪۳۴	۲
۹	شروع کار جدید به همراه ریسک	۲/۰۶	٪۵۴۱	٪۲۶	۱
۱۰	فواید کارهای جدید ارزشمند است	۱/۹۲	٪۸۲۹	٪۴۳	۹
۱۱	ایده‌های جدید و متنوع در فعالیتهای اقتصادی	۱/۷	٪۵۸۰	٪۳۴	۳
۱۲	با یک بار شکست، ناامید نشدن	۱/۷۲	٪۶۴۰	٪۳۷	۴
۱۳	رقم خوردن آینده توسط خودم	۱/۸۴	٪۸۸۹	٪۴۸	۱۴
۱۴	در راستای پیشرفت کاری، مشتاق تغییر هستم	۱/۶	٪۶۷۰	٪۴۱	۵
۱۵	اشتیاق زیاد به انجام کارهای بزرگ	۱/۵۴	٪۷۳۴	٪۴۷	۱۳

منبع: نویسندگان (۱۳۹۵)

بعد زیرساختی و نهادی

در جدول شماره (۸)، شاخص‌های نهادی و زیرساختی بررسی شده است که بر اساس آن، شاخص‌های «هماهنگی بین نهادها و سازمان‌های متولی در ارائه خدمات و حمایت‌های جانبی»، «قوانین و مقررات اقتصادی موجود در جهت تشویق کارآفرین» و «نقش نهادها (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، بانک‌ها و ...» در تأمین خواسته‌های کارآفرین» به ترتیب با میانگین ۳/۳، ۲/۸ و ۲/۷۴، بالاترین رتبه و شاخص‌های «زیرساخت‌های مورد نیاز (آب، برق و گاز) برای ایجاد و گسترش کسب و کار» و «دسترسی به جاده و راه‌های ارتباطی روستایی - شهری برای ایجاد انگیزه سرمایه‌گذاری» به ترتیب با میانگین ۱/۷ و ۱/۵۸، پایین‌ترین رتبه را به خود اختصاص داده‌اند؛ بر این اساس می‌توان گفت نهادهای غیردولتی محلی

که به صورت خودجوش شکل گرفته‌اند، تأثیر زیادی در رشد و گسترش فعالیت‌های کارآفرینی دارند. بانک‌ها نیز با دادن تسهیلات ویژه به کارآفرینان، روند توسعه را فراهم می‌سازند.

جدول شماره (۸). میانگین و انحراف معیار شاخص‌های نهادی و زیرساختی

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	شاخص‌های زیرساختی و نهادی	ردیف
۱۳	٪۵۷	٪۹۰۶	۱/۵۸	زیرساخت‌های مورد نیاز (آب، برق و گاز) برای ایجاد و گسترش کسب و کار	۱
۹	٪۴۳	٪۷۴۸	۱/۷۲	دسترسی به زیرساخت‌ها (آب، برق و گاز) برای ایجاد انگیزه سرمایه‌گذاری در روستاها	۲
۱۲	٪۵۲	٪۹۴۸	۱/۸	دسترسی به وسایل نقلیه برای حمل کالا به بازار و مراکز فروش	۳
۱۱	٪۴۷	٪۸۱۴	۱/۷	دسترسی به جاده و راه‌های ارتباطی روستایی - شهری برای ایجاد انگیزه سرمایه‌گذاری	۴
۶	٪۳۷	٪۶۸۱	۱/۸۴	احداث راه‌های روستایی - شهری	۵
۳	٪۳۶	٪۷۶۳	۲/۱	دسترسی به امکاناتی چون: مخابرات، پست بانک و اینترنت	۶
۴	٪۳۷	٪۷۸۹	۲/۱	ایجاد مراکز آموزشی و ترویجی	۷
۸	٪۴۲	٪۹۰۴	۲/۱۴	توصیه‌های فنی کارشناسان و مروجان	۸
۷	٪۳۹	٪۹۷۲	۲/۴۴	همکاری سازمان‌های محلی از قبیل تعاونی‌ها، بنگاه‌های اقتصادی	۹
۱۰	٪۴۵	۱/۰۲۱	۲/۲۴	کاهش تشریفات اداری، مثل صدور آسان مجوز فعالیت	۱۰
۲	٪۳۳	٪۹۲۲	۲/۷۴	تأمین خواسته‌های کارآفرینان توسط نهادهای مسکن انقلاب اسلامی، بانک‌ها و ...	۱۱
۱	٪۲۷	٪۹۰۹	۳/۳	هماهنگی بین نهادها و سازمان‌های متولی در ارائه خدمات و حمایت‌های جانبی	۱۲
۵	٪۳۷	۱/۰۵۰	۲/۸	قوانین و مقررات اقتصادی موجود در جهت تشویق کارآفرین	۱۳

منبع: نویسندگان (۱۳۹۵)

بعد اجتماعی- فرهنگی

در ادامه، شاخص‌های اجتماعی- فرهنگی، شامل «علاقه به زندگی» و «علاقه به مشارکت در روستا»، «مشارکت برای شناسایی افراد خلاق» و ... بررسی می‌شود (جدول شماره ۹).

جدول شماره ۹. میانگین و انحراف معیار شاخص‌های اجتماعی- فرهنگی

ردیف	شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات	رتبه
۱	علاقه به زندگی در روستا	۲/۹۰	۱/۱۸۲	۰/۴۱	۵
۲	علاقه به مشارکت در فعالیت‌های روستا	۲/۷۴	۱/۲۲۶	۰/۴۵	۹
۳	مشارکت و همفکری با دیگران	۲	۰/۸۳۳	۰/۴۲	۶
۴	مشارکت و همفکری برای شناسایی افراد خلاق و نوآور	۱/۹۲	۰/۸۲۹	۰/۴۳	۷
۵	مشارکت در سرمایه‌گذاری برای فعالیت‌های جدید	۱/۸۴	۰/۸۸۹	۰/۴۸	۱۰
۶	تأثیر دهبازی و شورای اسلامی روستا در گسترش کار	۲/۵۸	۰/۹۰۶	۰/۳۵	۴
۷	برگزاری کلاس‌های آموزشی و مشاوره‌ای	۲/۲۲	۰/۹۷۵	۰/۴۴	۸
۸	شرکت در نشست‌های عمومی روستا	۲/۹۸	۰/۶۸۵	۰/۲۲	۱
۹	مشارکت در اجرای پروژه‌های عمومی	۳/۱۰	۰/۷۶۳	۰/۲۵	۳
۱۰	شرکت نیروی کار بدون دریافت دستمزد در پروژه‌های عمومی	۳/۴۸	۰/۸۱۴	۰/۲۳	۲

به طوری که از داده‌های بالا دریافت می‌شود، شاخص‌های «شرکت نیروی کار بدون دریافت دستمزد در پروژه‌های عمومی» و «مشارکت در اجرای پروژه‌های عمومی» به ترتیب با میانگین ۳/۴۸ و ۳/۱۰، بالاترین رتبه و شاخص‌های «مشارکت در سرمایه‌گذاری برای فعالیت‌های جدید» و «مشارکت و همفکری برای شناسایی افراد خلاق و نوآور» به ترتیب با میانگین ۱/۸۴ و ۱/۹۲، پایین‌ترین رتبه را به خود اختصاص داده‌اند؛ بر این اساس، می‌توان گفت افراد پاسخگو، مشارکت در کارهای عمومی و بدون دریافت دستمزد را مهم تلقی می‌کنند و این امر سبب توسعه اجتماعی- فرهنگی روستا می‌شود.

شاخص اقتصادی

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در بعد اقتصادی، شاخص «تسهیلات بانکی» با میانگین ۳/۴۶، بیشترین رتبه و شاخص «دسترسی به سرمایه مالی» با میانگین وزنی ۱/۵۲، کمترین رتبه را به خود اختصاص داده است (جدول شماره ۱۰)؛ در نتیجه می‌توان گفت که پیامدهای مثبت توسعه کارآفرینی

در اقتصاد کشور، بیش از سایر اثرات آن مورد توجه قرار گرفته است. به باور محققان، کارآفرینان از رسیدن نظام اقتصادی به تعادل ایستا جلوگیری می‌کنند و به واسطه رفتارهای فرصت‌جویانه خود، به فرصت‌سازی برای کلیت نظام اقتصادی اقدام می‌نمایند. پیامدهایی نظیر ایجاد اشتغال و رشد اقتصادی نیز مد نظر پژوهشگران بوده است.

جدول شماره (۱۰). میانگین و انحراف معیار شاخص‌های اقتصادی

ردیف	شاخص‌های اقتصادی	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات	رتبه
۱	دسترسی به زمین	۱/۷۰	۰/۹۵۳	۰/۵۶	۱۱
۲	دسترسی به نیروی انسانی	۱/۶۶	۰/۷۷۲	۰/۴۶	۷
۳	دسترسی به سرمایه مالی	۱/۵۲	۰/۹۰۹	۰/۶	۱۲
۴	دسترسی به عوامل تولید	۱/۸۲	۰/۶۲۹	۰/۳۴	۲
۵	تسهیلات بانکی	۳/۴۶	۰/۹۵۲	۰/۲۷	۱
۶	نرخ سود بانکی	۲/۱۶	۱/۰۹۵	۰/۵۱	۱۰
۷	بازپرداخت وام به صورت بلندمدت	۱/۹۶	۰/۸۵۶	۰/۴۳	۳
۸	یارانه‌های دولتی	۲/۵۴	۱/۱۸۲	۰/۴۶	۶
۹	دسترسی به بازارهای محلی	۲/۱۸	۰/۹۶۲	۰/۴۴	۴
۱۰	بیمه کردن فعالیت اقتصادی و تولیدات	۲/۲۴	۱/۰۰۱	۰/۴۵	۵
۱۱	وجود نیروی انسانی ماهر	۱/۹۰	۰/۸۸۶	۰/۴۷	۸
۱۲	اعطای تسهیلات ویژه و بلاعوض به فعالان	۱/۸۸	۰/۹۴۰	۰/۵	۹

منبع: نویسندگان (۱۳۹۵)

آزمون فرضیات

با توجه به تحلیل‌های آماری تحقیق، می‌توان گفت که بعد اقتصادی بر کارآفرینی روستایی بیشترین تأثیر را دارد (جدول شماره ۱۱)؛ به عبارت دیگر، امروزه تلاش روستاییان برای دستیابی به پایداری اقتصادی، امری مهم و قابل توجه و کارآفرینی روستایی، یکی از زمینه‌های مناسب برای ایجاد اشتغال در بخش‌های کشاورزی و غیرکشاورزی است. نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای در خصوص فرضیه، حاکی از آن است که T محاسبه شده برابر با ۳/۵۳۰ می‌باشد که از مقدار بحرانی، بیشتر است. سطح معناداری نیز کمتر از ۰/۰۵ است و فرضیه در سطح اطمینان ۹۹ درصد تأیید می‌شود.

جدول شماره (۱۱). آزمون T test کارآفرینی و بعد اقتصادی

بالاترین مقدار	پایین ترین مقدار	اختلاف میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار t	بعد اقتصادی
۲/۸۱۰۴	۲/۴۴۱۶	۲/۵۷۶۰	۰/۰۰۰	۴۹	۳/۸۵۳۰	

منبع: نویسندگان (۱۳۹۵)

از طرف دیگر، تحلیل‌های آماری، مؤید آن است که کارآفرینی می‌تواند به عنوان یک استراتژی و راهبرد برای توسعه پایدار روستایی مطرح شود (جدول شماره ۱۲)؛ در این راستا، T محاسبه شده برابر با ۵۱/۵۸۲ می‌باشد که از مقدار بحرانی، بیشتر است. سطح معناداری نیز کمتر از ۰/۰۵ است و فرضیه با اطمینان ۹۹ درصد تأیید می‌گردد؛ بر این اساس، می‌توان گفت که کارآفرینی به عنوان یک استراتژی و راهبرد، با سطح اطمینان ۹۹ درصد، سبب توسعه پایدار روستایی می‌شود.

جدول شماره (۱۲). آزمون T test کارآفرینی و توسعه پایدار

بالاترین مقدار	پایین ترین مقدار	اختلاف میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار t	توسعه پایدار
۲/۲۸	۲/۱۱	۲/۱۹۳	۰/۰۰۰	۴۹	۵۱/۵۸۲	

منبع: نویسندگان (۱۳۹۵)

جدول شماره (۱۳). انحراف معیار و خطای میانگین رابطه کارآفرینی و توسعه پایدار

تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای میانگین
۵۰	۲/۱۹	٪۳۰۱	٪۰۴۳

منبع: نویسندگان (۱۳۹۵)

جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در این تحقیق برای بررسی نقش کارآفرینی در توسعه پایدار روستایی، از ۴ شاخص اصلی و ۵۰ گویه به صورت پرسشنامه استفاده شد. این پرسشنامه با طیف لیکرت، نمره‌گذاری و در بین ۵۰ کارآفرین منطقه مورد مطالعه توزیع شده بود. نتایج بررسی داده‌ها نشان داد که از بین عوامل مؤثر بر کارآفرینی (اقتصادی، فردی، اجتماعی، فرهنگی، نهادی و زیرساختی)، عامل اقتصادی، مهمترین عامل است. در بررسی شاخص اقتصادی، از ۱۱ عامل بررسی شده، تسهیلات بانکی با میانگین ۳/۴۶، رتبه اول، دسترسی به عوامل تولید با میانگین ۱/۸۲، رتبه دوم و بازپرداخت وام به صورت بلندمدت با میانگین ۱/۹۶، رتبه

سوم را کسب کرد و این نشان می‌دهد که دولت می‌تواند نقش مهمی در ترویج فرهنگ کارآفرینی از طریق حمایت از کارآفرینان، بخصوص در مناطق روستایی از طریق تسهیلات بانکی و بازپرداخت بلندمدت آن داشته باشد.

راهکارهای زیر می‌تواند نقش مؤثری در توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی داشته باشد:

۱. تسهیلات و وام‌های اعتباری برای ایجاد کسب و کارهای کوچک؛ ۲. وجود منابع مالی لازم برای فعالیت‌های کسب و کار؛ ۳. توجه به سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در مناطق روستایی؛ ۴. توجه کافی دولت‌ها به مناطق روستایی؛ ۵. توجه به مشارکت جوامع محلی در برنامه‌های توسعه روستایی؛ ۶. آموزش مهارت‌های مختلف به روستاییان مستعد؛ ۷. توجه و تأکید بر دانش بومی روستاییان و ایجاد صنایع روستایی توسط افراد کارآفرین با هدف زمینه‌سازی برای ایجاد اشتغال در روستاها و به تبع آن، جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها.

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که کارآفرینی با اثرگذاری مثبت بر جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، نهادی و فرهنگی، منجر به تقویت فرهنگ و هویت ملی، تنوع‌بخشی به فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی و خدماتی روستایی و حفظ جمعیت با کمترین آسیب‌رسانی به محیط روستایی می‌شود و از میزان مهاجرت روستاییان به شهرها می‌کاهد؛ همچنین زمینه‌های اشتغال، رفاه و پیشرفت آنان را در روستای محل سکونتشان فراهم می‌سازد.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

- احمدپور داریانی، محمود؛ (۱۳۸۴)، «ارئیس جمهور کارآفرین»، ماهنامه تدبیر، شماره ۱۵۶.
- بوذرجمهری، خدیجه، رومیانی، احمد، اسماعیلی، آسیه؛ (۱۳۹۳)، «بررسی عوامل مؤثر بر رشد کارآفرینی در تقویت جوامع روستایی در راستای توسعه پایدار»، همایش ملی چشم‌انداز توسعه پایدار روستایی در برنامه ششم توسعه کشور، انجمن علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران.
- پورکریمی، بهاره و محمدصادق صبوری؛ (۱۳۹۰)، «نقش کارآفرینی در توسعه پایدار روستایی»، همایش راهبردهای دستیابی به کشاورزی پایدار، خوزستان، دانشگاه پیام‌نور.
- حسینی، اسماعیل؛ (۱۳۹۰)، نقش کارآفرینی در توسعه مناطق روستایی بخش کاکلی استان دشتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- رضوانی، محمدرضا و محمد نجارزاده؛ (۱۳۸۷)، «بررسی و تحلیل زمینه‌های کارآفرینی روستاییان در فرایند توسعه نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان برآن جنوبی استان اصفهان)»، توسعه کارآفرینی، سال اول، شماره دوم.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، مهدی طاهرخانی و حمدالله سجاسی قیداری؛ (۱۳۸۸)، «تحلیل ابعاد و عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی کشاورزی مناطق روستایی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان خداآینده)»، فصلنامه روستا و توسعه، دوره ۱۲، شماره ۳.
- صمدآقایی، جلیل؛ (۱۳۸۳)، «تحقیق و توسعه در سازمان‌های کارآفرین»، فصلنامه رشد فناوری، دوره ۱، شماره ۱.

- صمدآقایی، جلیل؛ (۱۳۸۶)، کارآفرینی پیشرفته: کارآفرینی در کارآفرینی، تهران: وزارت کار و تأمین اجتماعی.
- طوسی، رمضان، علیرضا جمشیدی و احمد تقدیسی؛ (۱۳۹۳)، «کارآفرینی روستایی و تعیین عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی: روستاهای استان مینودشت)»، پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال سوم، شماره ۸.
- فراهانی، حسین و سمیرا حاجی حسینی؛ (۱۳۹۲)، «ارزیابی ظرفیت‌های نواحی روستایی برای توسعه کارآفرینی و توانمندسازی روستاییان (روستاهای بخش شال استان بوئین زهرا)»، پژوهش‌های روستایی، دوره ۴، شماره ۴.
- فراهانی، حسین، زکیه رسولی‌نیا و زهرا صدقی سراسکانرود؛ (۱۳۹۳)، «عوامل اثرگذار بر رشد کارآفرینی در نواحی روستایی (مورد مطالعه: دهستان جابر انصار در شهرستان آبدانان)»، اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۳، شماره ۹.
- فرجی سبکبار، حسینی، سیدعلی بدری، حمدالله سجاسی قیداری، طاهره صادقلو و علی شهدادی خواجه عسگر؛ (بهار ۱۳۹۰)، «اولویت‌بندی توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی با استفاده از تکنیک پرموتی (مطالعه موردی: دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان خدابنده استان زنجان)»، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۷۵، شماره ۵۳-۶۸.
- قمبرعلی، رضوان و کیومرث زرافشانی؛ (۱۳۸۷)، «شناسایی شاخص‌های موفقیت کارآفرینان روستایی با استفاده از تحلیل مقیاس‌بندی چندبعدی»، توسعه کارآفرینی، دوره ۱، شماره ۴، ۱۳۱-۱۶۰.
- مرکز آمار ایران؛ (۱۳۹۵)، گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵، استان ایلام.
- مطیعی لنگرودی، سیدحسن، مجتبی قدیری معصوم، فضیله دادورخانی، جهانگیر یداللهی فارسی و زهرا ترکشوند؛ (۱۳۹۱)، «تبیین عوامل مؤثر بر توانمندسازی روستاییان در توسعه کارآفرینی بخش‌های زنده و سامان استان ملایر»، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۴، شماره ۸۰.
- مقیمی سیدمحمد؛ (بهار ۱۳۸۳)، «کارآفرینی و عوامل محیطی مؤثر بر آن»، مجله مدیریت فرهنگ سازمانی، شماره ۵، <https://www.noormags.ir>
- نجفی کانی، علی‌اکبر، مهدی حسام و حدیثه آشور؛ (۱۳۹۴)، «سنجش وضعیت توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی (مورد مطالعه: دهستان استرآباد جنوبی در استان گرگان)»، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال چهارم، شماره ۱۰.

ب) انگلیسی

- Dabson, B. Malkin, J. Matthews, A. Pate, K. Stickle, S. (2003), Mapping Rural Entrepreneurship.
- Duane, G.A. (2000), Management and Organization, Ohio: South-Wester.
- Dunphy, S. (1994), The Relationship of Entrepreneurial and Innovative.
- European Commission. 2010a. Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. COM (2020 (2010).
- Jeanette S.Martina, Milbord Novievich. (2010), Social entrepreneurship among Kenyan farmers. International Journal of Intercultural Relation, 34.
- Heritot, K. (2002), A new Approach to Rural Entrepreneurship a Case Study of Two Rural Electric Washington, D.C. Crop. For Enterprise Development.
- Laukkanen, M. (2003), "Exploring academic entrepreneurship: drivers and tensions of university based.
- Reagan, B. (2002), Area Highgrowth Entrepreneurs Building the Rural Economy?, Center for the Stud of Rural America, Kansas City, Mo: Federal Reserve bank of Kansas City.